

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор
з науково-педагогічної діяльності
Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова

Ірина КОВТУН

«*Ірина Ковтун*» 2020 р.

ВИСНОВОК

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова щодо дисертаційного дослідження **БЄЛОВОЇ Юлії Дмитрівни** на тему **«Цивільні правовідносини щодо персональних даних»**, поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право у галузі знань 08 Право, затвердженої вченою радою Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 30 січня 2017 року (протокол № 10) та уточненої 23 жовтня 2019 року (протокол № 2)

ВИТЯГ

з протоколу засідання фахового семінару кафедри цивільного права та процесу і кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
від 23 жовтня 2020 року

ПРИСУТНІ:

Черняк О.Ю., завідувач кафедри міжнародного та європейського права, канд. юрид. наук, доц. (*головуюча на засіданні*); Гринько С. Д., завідувач кафедри цивільного права та процесу, доктор юрид. наук, проф.; Лозінська С. В., вчений секретар університету, доцент кафедри міжнародного та європейського права, канд. юрид. наук, доц.; Якимчук С. О., заступник завідувача кафедри цивільного права та процесу, доцент кафедри, канд. юрид. наук; професори кафедри цивільного права та процесу: Бондаренко-Зелінська Н. Л., канд. юрид. наук, доц.; Білоусов Ю. В., канд. юрид. наук, проф.; доценти кафедри цивільного права та процесу: Чорна Ж. Л., канд. юрид. наук, доц.; Трач О. М., канд. юрид. наук, доцент; Анікіна Г. В., канд. юрид. наук; Гарієвська М. Б. канд. юрид. наук; Сердечна І. Л. канд. юрид. наук, доц.; доценти кафедри міжнародного та європейського права: Нагнибіда В. І., канд. юрид. наук, доцент; Іванова В. А., канд. юрид. наук, доцент; Кірик А.Ю., асистент кафедри міжнародного та європейського права.

Запрошені для участі у спільному засіданні кафедри цивільного права та процесу і кафедри міжнародного та європейського права з правом вирішального голосу: т.в.о. ректора університету Омельчук О. М., доктор юрид. наук, проф.; завідувач кафедри трудового, господарського та земельного права наук Костяшкін І. О., доктор юрид. наук.

З присутніх – 3 докторів юридичних наук та 12 кандидатів юридичних наук – фахівців за профілем поданої на розгляд дисертації.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

Обговорення дисертаційного дослідження аспірантки Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова Белової Юлії Дмитрівни на тему «Цивільні правовідносини щодо персональних даних», виконаного в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова та поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право у галузі знань 08 Право щодо рекомендації до розгляду та захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

СЛУХАЛИ:

завідувача кафедри міжнародного та європейського права, кандидата юридичних наук, доцента Черняк О.Ю., яка повідомила присутніх про те, що Белова Юлія Дмитрівна 1984 року народження, у 2010 році закінчила Київський національний університет імені Тараса Шевченка, спеціальність «правознавство», кваліфікація – магістр права. З 2009 року працювала на державній службі. З 2018 року здійснює адвокатську діяльність; з 2016 року аспірантка кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права; нині працює адвокатом.

Тема дисертаційного дослідження «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» була затверджена вченою радою Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 30 січня 2017 року (протокол № 10) та уточнена 23 жовтня 2019 року (протокол № 2).

Науковий керівник – доцент кафедри цивільного права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент Чорна Жанна Леонтіївна.

Дисертація виконана відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу на 2013–2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки (державний реєстраційний номер

0108U008927) та на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

СЛУХАЛИ:

виступ аспірантки Белової Ю.Д., яка доповіла присутнім основний зміст дисертаційного дослідження, зокрема обґрунтувала актуальність теми дослідження, науково-теоретичну та практичну значимість досліджуваної проблеми, визначила мету та задачі дослідження, основні положення, які виносяться на захист, висвітлила методологічну основу дисертації, охарактеризувала ступінь наукової розробки проблеми на сучасному етапі, виклала основні результати дослідження та сформулювала висновки і рекомендації, відповіла на запитання науково-педагогічних працівників кафедр.

Зокрема вона зазначила, що побудова демократичної соціальної правової держави, найвищою цінністю в якій є людина, її честь і гідність, недоторканність і безпека, як і підтримання ефективного функціонування державних інститутів перебувають у нерозривному зв'язку із необхідністю вдосконалення захисту суб'єктивних цивільних прав. Прогрес інформаційних технологій та активність у формуванні баз персональних даних надзвичайно загострили проблему захисту різноманітних прав і свобод людини. Без досконалого дослідження міжнародних стандартів щодо захисту персональних даних, базових принципів їх захисту, вивчення особливостей національних регулятивних підходів окремих держав, які мають розвинене законодавство і багаторічний досвід з питань захисту прав і свобод людини, у тому числі права на захист персональних даних, украй ускладнюється розуміння сучасних проблем національного правового регулювання відносин із захисту персональних даних.

Питання про нові інформаційні технології досі розглядалися переважно з точки зору розвитку комунікацій, електронної торгівлі й вільного обігу інформації. Однак названі події призвели до появи занепокоєння щодо небезпеки для основних прав: свобод людини і громадянина, зокрема права на недоторканність приватного життя. Ще ніколи так гостро не стояло питання можливостей зберігання досє на осіб для різних «потреб» і породжених цим ризиків порушення недоторканності приватного життя, з боку як публічних, так і приватних установ за допомогою комплексного використання новітніх технологій.

Особливої актуальності у цьому світлі, зазначене питання набуло у контексті прийнятого 27 квітня 2016 р. Регламенту (Євросоюз) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних. Положення цього Регламенту спрямовані на гармонізацію захисту основних прав і свобод фізичних осіб, щодо діяльності з переробки і на забезпечення вільного потоку персональних даних між державами-членами ЄС. Відповідно виникла необхідність в подальшій фрагментації і уніфікації

законодавства про захист персональних даних у всіх державах Євросоюзу. Регламент значно розширює вже існуючі права фізичної особи як суб'єкта персональних даних та вводить нові, серед яких посилення права доступу до персональних даних, право на мобільність персональних даних, право бути забутим, право знати про випадки незаконного доступу до персональних даних. Нові європейські стандарти захисту персональних даних порушують гостро актуальні питання, вирішенню яких присвячено це дисертаційне дослідження.

Сучасний розвиток інформаційних технологій зумовив набуття цінності такими інформаційними об'єктами, як персональні дані, не лише для їх суб'єктів, але й для інших учасників цивільних правовідносин. Відтак саме персональні дані дедалі частіше стають об'єктом протиправних посягань та, відповідно, потребують правового захисту. Надзвичайної актуальності набирає саме цивільно-правовий захист із урахуванням його превентивно-присікального та відновлювально-компенсаційного спрямування.

Проблемам особливостей правовідносин щодо персональних даних сьогодні присвячено значну кількість публіцистики. Водночас, у цивілістичних наукових дослідженнях це питання розкривається не достатньо, що зумовлює доцільність його розгляду на рівні дисертації доктора філософії.

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі досягнень юридичної науки, вдосконалення законодавства України та практики його застосування визначити загально-правові засади цивільних правовідносин щодо персональних даних та вирішити комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із цивільно-правовими аспектами статичної та динамічної правовідносин щодо персональних даних; розроблення конкретних пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання цивільних відносин, пов'язаних із персональними даними.

За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що виносяться на захист, зокрема:

вперше:

1) визначено *поняття персональних даних* як відомостей або сукупності відомостей, що безпосередньо чи опосередковано стосуються фізичної особи, незалежно від її громадянства, постійного місця проживання чи іншого правового зв'язку з державою, яка є їх носієм, та дозволяють «прямо» або «опосередковано» її ідентифікувати за умови, що такі відомості було оброблено шляхом збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення знеособлення, знищення, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем;

2) доповнено перелік *ознак персональних даних* вказівкою на момент, з якого відомості про особу набувають правового режиму персональних даних. Такий момент пов'язаний із початком обробки персональних даних шляхом збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни,

поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі із використанням інформаційних (автоматизованих) систем;

3) запропоновано поділ цивільних правовідносин щодо персональних даних за їх правовою природою на такі види: 1) абсолютні відносини між суб'єктом персональних даних (управомочена особа) та усіма іншими особами (зобов'язані не порушувати права суб'єкта персональних даних) щодо охорони персональних даних; 2) абсолютні відносини між володільцем, розпорядником персональних даних та третіми особами в розумінні Закону України «Про захист персональних даних» (управомочені особи) та усіма іншими, крім суб'єкта персональних даних (зобов'язані особи) щодо забезпечення захисту персональних даних; 3) відносні відносини між суб'єктом персональних даних з одного боку, і володільцем, розпорядником персональних даних та третіми особами – з іншого боку, котрі виникають з приводу обробки персональних даних; 4) відносні відносини володільця, розпорядника персональних даних та третіх осіб між собою, які виникають з приводу обробки персональних даних. При цьому треті та четверті види відносин можуть мати як самостійний характер, так і бути додатковими щодо основних;

4) з'ясовано правову природу права на мобільність персональних даних шляхом встановлення співвідношення з іншими суб'єктивними цивільними правами, а також зміст та межі його здійснення. Зроблено висновок про те, що за змістом право на мобільність найбільш дотичне до права на доступ до своїх персональних даних;

5) обґрунтовано доцільність наділення суб'єкта персональних даних правом на забуття. Запропоновано критерії при встановленні балансу між колідуючими правами та правом на забуття;

б) запропоновано проект статті 302¹ Цивільного кодексу України, якою віднесено право фізичної особи на персональні дані до її особистих немайнових прав;

удосконалено:

7) позицію щодо суб'єкта персональних даних. Обґрунтовано доцільність поширення законодавства про захист персональних даних на відносини щодо обробки відомостей про померлу особу («посттанативні права»). Запропоновано доповнити Закон України «Про захист персональних даних» статтею 4¹;

8) поняття «згода суб'єкта персональних даних». Запропоновано згоду суб'єкта персональних даних розуміти як прояв можливості вільно визначати свою поведінку в сфері особистого життя, яка спрямована уповноважити володільця персональних даних на їх подальшу обробку та забезпечує контроль суб'єкта персональних даних за їх обробкою;

9) позицію щодо розуміння поняття «вмотивована вимога» для здійснення захисту прав на персональні дані. Запропоновано віднести до підстав для визнання вимоги вмотивованою такі обставини: 1) для зміни

персональних даних – доведення того, що персональні дані суб'єкта (їх частина) є недостовірними; 2) для знищення персональних даних – встановлення одного з таких фактів: а) закінчення строку зберігання даних, визначеного згодою суб'єкта персональних даних на обробку цих даних або законом; б) припинення правовідносин між суб'єктом персональних даних та володільцем чи розпорядником, якщо інше не передбачено законом; в) видання відповідного припису Уповноваженого або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого; г) набрання законної сили рішенням суду щодо видалення або знищення персональних даних; д) зібрання персональних даних з порушенням вимог законодавства про захист персональних даних; 3) для заперечення проти обробки персональних даних – доведення незаконності обробки персональних даних суб'єкта (їх частини);

дістали подальшого розвитку:

10) вчення про суб'єкт персональних даних. Виокремлено ознаки володільця персональних даних: 1) власна правосуб'єктність; 2) можливість діяти самостійно чи разом з іншими суб'єктами; 3) можливість визначати мету та інші умови обробки персональних даних;

11) положення про європейські стандарти захисту права на персональні дані. Зроблено висновок про те, що Закон України «Про захист персональних даних» є по факту імплементацією стандартів Директиви 95/46/ЄС. Обґрунтовано необхідність приведення змісту Закону України «Про захист персональних даних» у відповідність до Загального регламенту про захист даних Європейського Парламенту та Ради, який застосовується з 25 травня 2018 р.;

12) позиція щодо правової природи договору між володільцем і розпорядником персональних даних. Обґрунтовано цивільно-правову природу такого договору, якщо його сторони не виступають суб'єктами владних повноважень;

13) теоретичні та нормативні позиції щодо підстав для обробки персональних даних. Зроблено висновок про те, що згода суб'єкта персональних даних відрізняється від інших підстав обробки персональних даних тим, що інші підстави обробки обтяжені додатковою умовою – «тестом на необхідність»;

14) положення про форми захисту прав суб'єкта персональних даних. Виділено такі особливості форм захисту таких прав: 1) пріоритетне значення надається самозахисту; 2) на володільців, розпорядників та третіх осіб покладено обов'язок забезпечити захист персональних даних, зокрема нести ризик випадкових втрати або знищення, незаконної обробки персональних даних; 3) суб'єкт персональних даних вправі пред'явити вмотивовану вимогу до володільця, розпорядника з вимогою припинити порушення своїх прав;

15) вчення про способи захисту цивільних прав та інтересів. Зроблено висновок про те, що основними спеціальними способами захисту права на персональні дані є вимоги про: припинення обробки персональних даних,

зміну персональних даних, знищення персональних даних. При цьому, такі вимоги можуть бути реалізовані як в юрисдикційній, так і неюрисдикційній формах.

По закінченню доповіді присутніми було поставлено до аспірантки Бєлової Ю.Д. такі питання:

Трач О.М., к. ю. н., доцент: Ви пишете, що в силу сучасного рівня розвитку матеріальної та духовної культури, соціально-економічних відносин та інформаційного простору персональні дані об'єктивно можуть набувати майнової цінності. Чим це обумовлено?

Відповідь: Дякую за запитання. Економічна цінність використання імені, зображення та інших персональних даних особи обумовлена, по-перше, сучасним рівнем розвитку інформаційних технологій, які надають змогу миттєво зафіксувати відображення ознак особистості, зберігати таке відображення фактично необмежено в часі, відтворювати безліч разів та в різноманітних формах, а також поширювати на територію та між особами, обмеженими лише наявністю відповідних технічних пристроїв. По-друге, потреба комерційного використання персональних даних особи причинена масовим характером виробництва та споживання, при якому виробник зацікавлений у привертанні до своїх товарів, робіт та послуг уваги якнайбільшої кількості споживачів задля найширшого представлення на ринку. По-третє, каталізатором комерційного використання персоніфікованої інформації особи виступає небачений за все існування людства ступінь глобалізації матеріальної та духовної культури, що має свої тенденції до посилення.

Якимчук С. О., к. ю. н.: За якими критеріями ви розмежуєте поняття «персональні дані» і поняття «засоби (ознаки), що індивідуалізують фізичну особу»?

Відповідь: Дякую за запитання. Поняття «ознаки, що індивідуалізують фізичну особу», ідентифікують або здатні конкретно ідентифікувати фізичну особу, охоплюються поняттям «персональні дані», однак не вичерпують його. В науці під такими ознаками розуміють комплекс властивостей, притаманних конкретній фізичній особі, які підкреслюють її індивідуальність у цивільних правовідносинах та характеризують особливості її суспільного буття. ЦК України до ознак, що індивідуалізують фізичну особу, відносить ім'я фізичної особи, місце її проживання та акти цивільного стану. Очевидно, що відомості про вказані ознаки фізичної особи відповідно до законодавства є її персональними даними, тобто надають можливість конкретно ідентифікувати цю особу. Більше того, ст. 11 Закону України «Про інформацію» до персональних даних безпосередньо відносить дані про національність, освіту, сімейний стан фізичної особи, відомості про її релігійні переконання, адресу, дату та місце народження. Ознаки, що індивідуалізують фізичних осіб, прийнято поділяти на ознаки, які

здійснюють, по-перше, поіменну персоніфікацію (формальна індивідуалізація), по-друге, соціальну персоніфікацію (соціальна індивідуалізація) і, по-третє, правосуб'єктну персоніфікацію (правосуб'єктна індивідуалізація).

Гарієвська М. Б., к. ю. н.: Чи може бути суб'єктом персональних даних юридична особа?

Відповідь: Дякую за запитання. Відомості про юридичну особу не охоплюються поняттям «персональні дані», і відповідно захист, передбачений законом, їм не надається. Щоправда, відомості про юридичну особу можуть стосуватися окремих фізичних осіб (засновників, учасників), і в цьому контексті вважатися персональними даними останніх. Варто також зауважити, що законодавство окремих країн, наприклад, Італії, Австрії, Люксембургу, може поширювати дію окремих положень про захист персональних даних на юридичних осіб, таких як забезпечення захисту персональних даних, на обробку відомостей про юридичну особу.

Бондаренко-Зелінська Н. Л., к. ю. н., доцент: На вашу думку, що слід розуміти під поняттям «база персональних даних»?

Відповідь: Дякую за запитання. Під поняттям «база персональних даних» розуміють іменовану сукупність упорядкованих персональних даних в електронній формі та/або у формі картотек персональних даних (ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних»). З цієї дефініції можемо констатувати, що база персональних даних є нічим іншим як систематизованою сукупністю відомостей, тобто по суті є самостійним збірним інформаційним об'єктом з усіма наслідками, що з цього випливають. Упорядкування персональних даних може відбуватись за різними критеріями, але необхідно розуміти, що зміна такого упорядкування (наприклад, зміна цілей) призводить до виникнення нової бази персональних даних. Правова охорона бази персональних даних виникає з моменту її створення, тобто надання їй об'єктивної форми. Виникнення об'єктивної форми бази персональних даних здійснюється при її фіксації на певному матеріальному носії і тому вважається закріпленою. Залежно від такого носія може бути база персональних даних в електронній формі або база персональних даних у формі картотек. При цьому, одна і та сама база персональних даних може мати одночасно обидві форми (наприклад, дублювання електронної форми на паперовому носію).

Сердечна І. Л., к. ю. н.: У чому суть принципу обмеженого строку зберігання персональних даних?

Відповідь: Дякую за запитання. Принцип обмеженого строку зберігання персональних даних означає, що тривале зберігання персональних даних без достатніх на те підстав становить непропорційне втручання у право на повагу до приватного життя. Зазначений принцип поширюється тільки на

випадки зберігання даних у формі, яка дозволяє встановити суб'єкта персональних даних. Він не стосується не персоніфікованих даних, тобто зберігання персональних даних визначений строк можливе лише у разі їх знеособлення чи псевдонімізації. Виняток складає зберігання персональних даних з метою історичних, статистичних та наукових досліджень, за умови дотримання спеціально встановлених законодавством гарантій.

Іванова Р. Ю., к. ю. н., доцент: У чому полягає правова природа права на забуття?

Відповідь: Дякую за запитання. Право на забуття походить від французького «droit à l'oubli», під яким розуміють цивільно-правовий спосіб захисту особистих немайнових прав публічної особи, спрямований на захист таємниці минулого і життєвий спокій того, хто вирішив не присвячувати себе публічним справам. Цей спосіб захисту передбачає, що стосовно особи, яка набула статусу публічної особи не з власної ініціативи, умова корисності інформації, в першу чергу, означає заборону розголошення поточних подій життя особи, яка була предметом інформаційних сюжетів у минулому. Французькі суди досить стримано підходять до задоволення вимоги про забуття, оскільки в багатьох випадках застосовують принцип, відповідно до якого особа не може вимагати заборони публікації фактів, що стосуються минулого злочину, який визвав обурення у суспільстві.

ВИСТУПИЛИ:

доцент кафедри цивільного права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент **Чорна Ж. Л.**, як науковий керівник, зробила коротку характеристику дисертації та особи здобувачки.

Аспіранткою Беловою Юлією Дмитрівною повністю виконано індивідуальний план навчальної роботи, що відповідає навчальному плану Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова підготовки фахівців освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право галузі знань 08 Право аспірантури. Вона відвідувала лекції та семінарські заняття, які проводили науково-педагогічні працівники університету.

Белова Ю.Д. своєчасно та повністю виконувала всі розділи індивідуального плану наукової роботи, що підтверджується висновками кафедри цивільного права та процесу на підставі звітів аспірантки та атестаційних листів наукового керівника.

Проведене дослідження відповідає вимогам актуальності, оригінальності підходу дослідження, а отримані результати характеризуються ознаками наукової новизни. Попри наявність низки дисертаційних робіт щодо захисту особистих немайнових прав та інформаційних прав, комплексного дослідження персональних даних як об'єкту цивільних правовідносин в Україні не було здійснено.

Враховуючи комплексність та системність дослідження, при розкритті обраної теми використовувалися методи спостереження, теоретичного і практичного моделювання, формально-логічного узагальнення правових явищ.

Дисертаційне дослідження характеризується вдалою структурою, що дозволило зупинитись не лише на вивченні проблеми в цілому, але й на окремих її аспектах та виявити взаємозв'язки між ними. Питання аналізуються послідовно, показана їх взаємообумовленість.

Про обґрунтованість положень, висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження «Цивільні правовідносини щодо персональних даних», зокрема, свідчить опрацювання значного масиву наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів, що супроводжувалось їх критичним аналізом і аргументацією власних позицій.

При цьому аспірантка оперує як роботами науковців радянського періоду, так і найновішими вітчизняними та зарубіжними публікаціями, що присвячені дослідженню окремих аспектів цієї проблематики. На особливу увагу заслуговує проведений дисертанткою глибокий та послідовний аналіз нормативно-правових актів європейських країн та ЄС із питань, пов'язаних із персональними даними.

Дисертантка критично оцінює положення окремих наукових робіт, а також, дотримуючись етики наукових дискусій, вступає у полеміку щодо думок, які видаються з тих чи інших причин неприйнятними. Наукові результати дисертаційної роботи отримані особисто. Для аргументації окремих положень та як підґрунтя наукової дискусії використано положення праць інших науковців, на які зроблено відповідні посилання.

Під час виконання дисертаційного дослідження аспірантка дотримувалася основних засад академічної доброчесності, які закріплено у п. 2.3.3 Кодексу академічної доброчесності Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Характеризуючи аспірантку особисто слід відзначити, що Юлія Дмитрівна у процесі підготовки дисертації проявила себе інтелектуальним та сумлінним науковцем, яка спроможна з використанням різноманітного методологічного інструментарію виконувати складні дослідження на високому науковому рівні. Принципові зауваження наукового керівника нею було враховано та знайшли вирішення при доопрацюванні дисертації.

Дисертація є самостійною, завершеною науковою роботою, містить власне розуміння автора щодо доцільності вдосконалення цивільного законодавства та відповідні пропозиції. В цілому, висновки проведеного дослідження характеризуються науковою новизною. Кількість і якість висновків дисертантки свідчать про науковий характер дослідження, що відповідає науковому ступеню доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», галузі знань «Право».

Враховуючи наведене, можна стверджувати, що висновки, сформульовані Беловою Ю.Д. у дисертації можна визнати такими, що мають

характер наукової новизни і роблять значний внесок у рівень пізнання і розвитку проблем, які досліджуються.

Тому, вважаючи на викладене слід зробити висновок, що представлене наукове дослідження Белової Ю.Д. на тему «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах) та Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, а тому рекомендується до захисту та надання висновку про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації.

Після цього слово було надано рецензентам дисертаційного дослідження.

Доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Омельчук О.М. відзначив високий та глибокий науковий рівень дисертаційного дослідження, який відповідає рівню, змісту, науковим результатам та вимогам, що висунуті для дисертаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії.

Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації мають достатній ступінь обґрунтованості, оскільки базуються на теоретичних працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених – представників, насамперед, науки цивільного права. Зокрема, теоретичною основою дисертаційного дослідження є наукові праці українських і зарубіжних учених із загальнотеоретичної юриспруденції, цивільного права, міжнародного приватного права, інших галузей права.

У дисертації чітко сформульована мета. Об'єкт та предмет дослідження визначені відповідно до встановлених вимог та дозволяють всебічно проаналізувати поставлену проблему, не виходячи за межі наукової спеціальності. Дисертація Юлії Білової написана грамотно, сприймається легко та з інтересом.

Основні результати дисертації достатньо повно викладено у 19 наукових працях, зокрема у 6 наукових статтях у фахових виданнях України, 2 наукових статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, зокрема одна стаття - у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу з наукового напрямку, 10 у збірниках тез матеріалів міжнародних наукових і науково-практичних конференціях та одній одноособовій монографії, присвяченій темі дисертаційного дослідження.

При цьому, як і будь-яке оригінальне дослідження, воно має окремі дискусійні положення.

1. У третьому розділі дисертації розкриваються форми та способи захисту персональних даних. При цьому аспіранткою виділено загальні та спеціальні способи захисту персональних даних. На мою думку, більше уваги

слід було приділити характеристиці способів захисту персональних даних, які становлять заходи цивільно-правової відповідальності.

2. Потребує більш поглибленого вивчення питання цивільно-правової відповідальності за порушення права на персональні дані щодо значення вини як умови відповідальності. Це зумовлено тим, що аспірантка зробила категоричний висновок про те, що «частина друга статті 1166 ЦК України встановлює презумпцію вини заподіювача шкоди, тобто особа, яка завдала шкоду, буде вважатися винною, якщо вона сама не доведе відсутність своєї вини». Однак у ЦК України закріплено випадки настання цивільно-правової відповідальності також незалежно від вини правопорушника.

3. Питання про місце права на персональні дані в системі особистих немайнових прав фізичних осіб та їх співвідношення між собою є питанням дискусійним у науці. Аспірантка зайняла позицію, що право на персональні дані слід розглядати як самостійне особисте немайнове право. Вважаю, що потребує більш поглибленого обґрунтування висловлена позиція щодо самостійності цього права, оскільки в роботі наводиться лише зміст трьох наукових позицій та вказується на факт підтримання однієї з них.

4. Залишилися не чіткими позиції та аргументи аспірантки щодо цивільно-правової природи договору між володільцем і розпорядником персональних даних.

Авторка лише акцентує увагу на тому, що договір є цивільно-правовим тоді, якщо його сторони не виступають суб'єктами владних повноважень. Однак, вважаю, що мова може йти навіть про те, що такий договір має змішаний характер. Тому це питання потребує поглибленого вивчення.

5. Додаткового обґрунтування потребує теза про те, що до змісту права на персональні дані включається правомочність захисту. Сьогодні поширеною у науковій літературі є тенденція до віднесення права на захист до самостійного суб'єктивного права.

6. Здійснення особою права на персональні дані не є безмежним, оскільки законом та договором можуть бути встановлені межі здійснення такого права. Слід було в роботі приділити більше уваги межам здійснення права на персональні дані, а також випадкам обмеження такому здійсненню.

Слід зазначити, що викладені зауваження переважно мають дискусійний характер і тому суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи. Вони викликані інтересом до цього дослідження, новизною та актуальністю питань, що розкриваються автором.

Висновок щодо рецензованого дослідження. Дисертаційна робота Белової Юлії Дмитрівни на тему «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» є послідовною, завершеною науковою працею, що має цілісний характер із цікавим насиченим змістом. Дисертація містить науково-обґрунтовані висновки, результати необхідних наукових узагальнень предмета, що досліджується, практичні рекомендації, які в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має суттєве значення для науки цивільного права у галузі знань 08 Право спеціальності 081 Право.

Робота має теоретичне та практичне значення та може бути рекомендована до розгляду в спеціалізованій вченій раді відповідного профілю з метою здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

Кандидат юридичних наук Анікіна Г.В. зауважила, що значний прогрес у розвитку інформаційних технологій, практично повсюдне запровадження інформаційних комп'ютерних технологій, збільшує обсяги і напрями використання персональних даних у різних сферах суспільного життя. Передача персональних даних новітніми комунікаційними засобами істотно розширили можливості щодо збирання, зберігання і обробки інформації відносно фізичних осіб. Комплексне дослідження цивільних правовідносин, що виникають у зв'язку з обробкою (збиранням, зберіганням, використанням, поширенням) персональних даних, є необхідним для запровадження адекватного юридичного механізму реалізації права людини на честь, гідність та безпеку які визнаються в Україні найвищою цінністю.

Рецензент відзначила високий науковий рівень дисертаційного дослідження. Робота Белової Ю. Д. характеризується оптимальною, продуманою дослідницькою стратегією та логікою розв'язання проблем, що підлягають науковому аналізу. Дисертантка показала глибокі теоретичні та практичні знання досліджуваної тематики, вміння самостійно узагальнювати і аналізувати нормативні акти, загальну та спеціальну літературу, судову практику, робити науково обґрунтовані висновки, формулювати визначення правових понять і пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується науковими доказами, структурою роботи й обраною здобувачем методикою дослідження. Висновки й пропозиції роботи отримано із застосуванням традиційних й апробованих цивільно-правовою наукою методів (серед яких спеціальні та загальнонаукові методи дослідження. Структура роботи є логічною. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів.

Дисертанткою сформульовано об'єкт дослідження, а також його предмет. Мета дослідження визначена відповідно до його об'єкта та предмета визначити загально-правові засади цивільних правовідносин щодо персональних даних та вирішення комплексу теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із цивільно-правовими аспектами статичної та динамічної правовідносин щодо персональних даних; розроблення конкретних пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання цивільних відносин, пов'язаних із персональними даними. Викладені у розділах основної частини роботи положення, переконують у тому, що відповідні питання теоретично і практично важливі і є недостатньо вивченими в цивільно-правовій науці. Праця базується на достатній джерельній базі (це роботи з цивільного права, міжнародно-правові акти,

законодавство іноземних країн, судові рішення). Зроблені по тексту дисертації посилання свідчать, що дослідження базується на працях науковців з зазначеної тематики, здобувачкою детально проаналізовано нормативно-правові акти. Положення, висновки та пропозиції, що виносяться здобувачем на захист, додатково висвітлюють відомі в науці положення та сприяють продовженню і поглибленню досліджень цивільних правовідносин щодо персональних даних.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації обумовлюється тим, що дисертація Белової Ю.Д. є одним з перших в Україні комплексних наукових досліджень цивільних правовідносини щодо персональних даних. Низка теоретичних положень, висновків і рекомендацій дисертантки мають наукову новизну і практичну значимість і є достатніми для роботи такого рівня.

На думку Анікіної Г. В., аргументованою є пропозиція дисертантки в якості розмежувальної ознаки використовувати факт обробки відповідних відомостей. Вірно обґрунтовується позиція, що «інформація про особу» та «інформація про особисте життя» набувають правового режиму персональних даних внаслідок того, що стають предметом обробки. Такий момент пов'язаний із початком обробки персональних даних, тобто будь-якої дії або сукупності дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних.

Особливо цінною є пропозицію дисертантки доповнити Закон України «Про захист персональних даних» статтею 4-1 змісту: «Суб'єкт персональних даних має право висловити свою волю щодо обробки його даних після смерті (заборонити в цілому або в частині), якщо законодавством не передбачено обробку таких даних не залежно від згоди їх суб'єкта».

Заслуговує на підтримку пропозиція правомочності суб'єкта персональних даних поділяти на дві групи: ті, які реалізуються в абсолютних правовідносинах, тобто коли суб'єкту персональних даних як уповноваженій особі протистоїть невизначене коло зобов'язаних осіб; ті, які реалізуються у відносних правовідносинах, тобто коли суб'єкту персональних даних як уповноваженій особі протистоїть володілець та (або) розпорядник персональних даних.

Поділяємо думку дисертантки про необхідність доповнення змісту права на персональні дані новими правомочностями. До таких правомочностей дисертанткою віднесено право на мобільність та право на забуття.

На особливу увагу заслуговує пропозиція змін до законодавства, що стосуються захисту персональних даних померлої особи. Авторка пропонує поширити дію законодавства про захист персональних даних на відносини щодо обробки відомостей про померлу особу («посттанативні права»), та доповнити Закон України «Про захист персональних даних».

Позитивно оцінюючи дисертацію Ю. Д. Белової, рецензент звернула увагу й на те, що у дисертаційному дослідженні мають місце суперечливі положення, які потребують пояснень. Зокрема, авторка стверджує що персональні дані, як особисте немайнове благо, наділені такими ознаками, як: 1) відособлені; 2) об'єктивовані; 3) віддільні права на персональні дані; 4) володіють економічною цінністю; 5) мають властивості товару; 6) здатні брати участь в економічному обороті (наділена властивістю споживчої вартості властивість задовольняти певну людську потребу, тобто це її корисність). З такою позицією погодитися не можна, оскільки зазначені ознаки навпаки суперечать розумінню персональні даних як особистих немайнових благ.

Дисертантка пропонує доповнити Закон України «Про захист персональних даних» нормою, яка б надавала фізичній особі у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітній особі) право самостійно надавати згоду на обробку персональних даних та здійснювати права суб'єкта таких даних. Такий висновок авторки потребує додаткового пояснення.

Недостатньо обґрунтованою є пропозиція авторки у випадках, коли інформація, що є відомостями про померлу особу, стосується і живих суб'єктів персональних даних вважати інформацію такою, що підпадає під правила захисту персональних даних (с. 58 дис.).

Дисертантка пропонує проект статті 302¹ Цивільного кодексу України такого змісту: «Фізична особа має право на персональні дані, у тому числі на зміну або знищення своїх персональних даних». На думку рецензента, доречно було б зазначити умови і підстави для зміни та знищення персональних даних фізичної особи.

Досліджуючи зарубіжний досвід законодавчої регламентації, здобувач аналізує європейські стандарти цивільно-правового регулювання відносин щодо персональних даних. На думку рецензента, значно збагатило б зміст роботи характеристика правового регулювання досліджуваної тематики в законодавствах не лише ЄС (США, Канада тощо), а й в інших країн світу.

Разом з цим, наявність окремих недоліків та дискусійних положень дисертації суттєво не зменшують її наукову значущість, не знижують позитивну оцінку роботи та її цінність. Дисертація є завершеною науковою працею, та може бути рекомендована до розгляду в разовій спеціалізованій вченій раді відповідного профілю з метою здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

В обговоренні дисертаційного дослідження взяли участь:

Доктор юридичних наук, доцент Костяшкін І.О. Він зауважив, що дисертація Юлії Белової присвячена актуальній темі – цивільні правовідносини щодо персональних даних.

Актуальні проблеми дисертаційного дослідження визначили характер та перелік поставлених дисертантом мети та задач. Автору вдалося досягти поставленої мети та вирішити задачі. Ознайомлення зі змістом дисертації Юлії Белової дає підстави для таких висновків.

Дисертантка виявила належний рівень знань фахової літератури, нормативно-правового матеріалу, правозастосовної практики, підняла низку дискусійних проблем, що підлягають осмисленню і відповідному їх рішенню.

Дисертанткою застосовано різноманітні методи наукового аналізу досліджуваних проблем, проаналізовано наукову та навчальну літературу, енциклопедичні видання, зроблена критична оцінка положень чинного цивільного законодавства та його реалізація в судовій практиці.

На думку професора, правильним та своєчасним є висновок про доцільність поширення законодавства про захист персональних даних на відносини щодо обробки відомостей про померлу особу («посттанативні права»).

На його думку, заслуговує на увагу пропозиція про віднесення до підстав для визнання вимоги вмотивованою таких обставин, як: 1) для зміни персональних даних – доведення того, що персональні дані суб'єкта (їх частина) є недостовірними; 2) для знищення персональних даних – встановлення одного з таких фактів: а) закінчення строку зберігання даних, визначеного згодою суб'єкта персональних даних на обробку цих даних або законом; б) припинення правовідносин між суб'єктом персональних даних та володільцем чи розпорядником, якщо інше не передбачено законом; в) видання відповідного припису Уповноваженого або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого; г) набрання законної сили рішенням суду щодо видалення або знищення персональних даних; д) зібрання персональних даних з порушенням вимог законодавства про захист персональних даних; 3) для заперечення проти обробки персональних даних – доведення незаконності обробки персональних даних суб'єкта (їх частини).

Разом з тим Костяшкін І.О. вважає, що окремі проблеми теми не знайшли відповідного рішення і обґрунтування у роботі, зокрема щодо захисту прав на персональні дані у контексті застосування заходів цивільно-правової відповідальності. Проте, вказаний недолік не знижує наукове значення і практичну цінність зазначеного дослідження. Робота завершується самостійними і аргументованими висновками, які логічно пов'язані із викладеним основним матеріалом. Тому, вважаючи на викладене зроблено висновок, що представлене наукове дослідження Юлії Белової «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» відповідає спеціальності 081 «Право» та може бути рекомендоване до захисту.

Доктор юридичних наук, професор Гринько С.Д. зазначила, що юридична наука приділяла і приділяє велику увагу питанням захисту особистих немайнових прав. Насамперед, це зумовлено тим, що з'являються

нові точки зору щодо визначення їх правової природи, видів, а також особливостей їх цивільно-правового захисту та інших аспектів. Крім того, збільшується активність фізичних і юридичних осіб у сфері захисту своїх особистих немайнових прав, про що свідчать матеріали судової статистики.

Значення таких цивільних прав відзначається також законодавцем, який правовому регулюванню особистих немайнових прав фізичних осіб присвятив у ЦК України окрему книгу другу, а особистих немайнових прав юридичних осіб окремі статті, зокрема ст. 94 «Особисті немайнові права юридичної особи». Крім того юридичній особі надається право на відшкодування моральної шкоди у разі приниженні її ділової репутації (ч. 2 ст. 23 ЦК України).

Внаслідок розвитку сучасних цивільно-правових відносин було запроваджено досить багато нових елементів, які традиційно відносяться до нематеріальних благ, але, водночас, досить успішно зосереджені в економічних відносинах. Зокрема, це стосується такого поняття як «персональні дані».

Вирішення проблем здійснення та захисту особистих немайнових прав у цивільному праві має значення для всіх фізичних осіб без винятку.

Науковий і практичний інтерес становить висновок у роботі про те, що Закон України «Про захист персональних даних» є по факту імплементацією стандартів Директиви 95/46/ЄС. Обґрунтовано необхідність приведення змісту Закону України «Про захист персональних даних» у відповідність до Загального регламенту про захист даних Європейського Парламенту та Ради, який застосовується з 25 травня 2018 р.

Важливе значення для комплексного дослідження має визначення договірних форм, за допомогою яких виникають правовідносини між володільцем і розпорядником персональних даних. Це дозволило аспірантці зробити висновок про цивільно-правову природу такого договору, якщо його сторони не виступають суб'єктами владних повноважень.

На особливу увагу заслуговує характеристика спеціальних способів захисту права на персональні дані, до яких у роботі віднесено вимоги про: припинення обробки персональних даних, зміну персональних даних, знищення персональних даних.

Разом з тим, зазначила Гринько С.Д., дисертація не позбавлена певних недоліків. Зокрема слід було більшу увагу приділити заходам цивільно-правової відповідальності за порушення права на персональні дані, дослідити ґрунтовно умови відповідальності, підстави звільнення від відповідальності. Це дозволило б автору виділити особливості цивільно-правової відповідальності за порушення права на персональні дані, зокрема вказавши на застосування конкретних таких заходів.

Професор Гринько С.Д. прийшла до висновку, що викладені зауваження викликані інтересом до цього дослідження, новизною та актуальністю питань, що розкриваються автором, тому суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Юлії Белової «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» відповідає галузі знань 08 Право спеціальності 081 Право та вимогам підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії.

Кандидат юридичних наук, доцент Бондаренко-Зелінська Н.Л. зазначила, що дисертація Юлії Белової характеризується оптимальною, продуманою дослідницькою стратегією та логікою розв'язання проблем, що підлягають науковому аналізу. Висновки дисертації зроблено із застосуванням низки загальнонаукових та галузевих методів і прийомів, використання яких зумовлене її метою, задачами, предметом і об'єктом дослідження.

Структура дисертаційної роботи є продуманою і цілком логічною щодо предмету дослідження і поставленої мети. Для авторської концепції суттєве значення має кожен із розділів, оскільки такий виклад обґрунтовує висновки щодо цивільних правовідносин щодо персональних даних.

Зокрема слід підтримати позицію авторки у висновку про те, що перелік ознак персональних даних слід доповнити вказівкою на момент, з якого відомості про особу набувають правового режиму персональних даних. Такий момент, вона вважає, пов'язаний із початком обробки персональних даних шляхом збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі із використанням інформаційних (автоматизованих) систем.

Дисертантка також правильно звертає увагу на згоду суб'єкта персональних даних та пропонує її розуміти як прояв можливості вільно визначати свою поведінку в сфері особистого життя, яка спрямована уповноважити володільця персональних даних на їх подальшу обробку та забезпечує контроль суб'єкта персональних даних за їх обробкою.

На думку Надії Леонтіївни, при дослідженні цивільних правовідносин щодо персональних даних слід було з'ясувати генезу правової категорії «персональні дані».

Професорка наголосила, що дисертація Юлії Белової є самостійною працею, має творчий характер, є завершеним науковим дослідженням, що за своєю актуальністю, новизною постановки та вирішення поставлених наукових проблем, теоретичним рівнем та практичною значимістю, достовірністю та обґрунтованістю одержаних результатів повністю відповідає вимогам підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності 081 «Право».

Кандидат юридичних наук, доцент Черняк О.Ю. відзначила актуальність теми дисертаційного дослідження, вдалу структуру дисертації, що дозволило дисертантці у достатній мірі виконати поставлені задачі. На її думку, на увагу заслуговує характеристика у роботі правової природи права

на мобільність персональних даних шляхом встановлення співвідношення з іншими суб'єктивними цивільними правами, а також зміст та межі його здійснення. На підтримку заслуговує висновок про те, що за змістом право на мобільність найбільш дотичне до права на доступ до своїх персональних даних.

Вона вказала на те, що здобувачка вдало запропонувала проект статті 302¹ ЦК України, якою віднесено право фізичної особи на персональні дані до її особистих немайнових прав.

Водночас, на думку Олени Юрїївни, потребує додаткового обґрунтування віднесення права фізичної особи на персональні дані до самостійного різновиду особистого немайнового права, а не до законодавчо закріпленої системи особистих немайнових прав фізичної особи.

Доцент Черняк О.Ю. підтримала виступаючих у тому, що дисертація Юлії Белової є самостійним, завершеним науковим дослідженням, що повністю відповідає вимогам підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності 081 «Право».

Головуюча на засіданні - кандидат юридичних наук, доцент Черняк О.Ю. зазначила у підсумку, що дисертація Белової Ю.Д. відповідає вимогам, які ставляться до дисертацій, в тому числі вимогам, передбаченим пунктами 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167 та може бути рекомендована до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 Право спеціальності 081 Право у разовій спеціалізованій вченій раді.

За результатами обговорення дисертаційної роботи Юлії Дмитрівни Белової на тему «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» присутні вирішили запропонувати

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертаційного дослідження **Белової Юлії Дмитрівни** на тему «**Цивільні правовідносини щодо персональних даних**», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право у галузі знань 08 Право

Актуальність теми. Прискорення процесів інформатизації сучасної цивілізації постмодерну набуває надзвичайного характеру. Цифрові інновації змінюють якість життя суспільства та навіть впливають на черговий етап еволюції людини. Радикальні зміни призводять до формування нової якості «цифрової» особистості людини, що лише поглиблює різноманітні аспекти захисту її свободи, недоторканості та гідності. Зростає важливість охорони та захисту інформаційних потоків та сформованих ними баз даних. Масштаби їх збору і використання значно зросли. Нові технології та інформаційна

глобалізація принесли з собою нові проблеми захисту персональних даних. Технології змінюють як економіку, так і соціальне життя. Незважаючи на різноманітні виклики та труднощі, ці процеси активно торкаються і суспільного життя в Україні.

Побудова демократичної соціальної правової держави, найвищою цінністю в якій є людина, її честь і гідність, недоторканність і безпека, як і підтримання ефективного функціонування державних інститутів перебувають у нерозривному зв'язку із необхідністю вдосконалення захисту суб'єктивних цивільних прав. Прогрес інформаційних технологій та активність у формуванні баз персональних даних надзвичайно загострили проблему захисту різноманітних прав і свобод людини. Без досконалого дослідження міжнародних стандартів щодо захисту персональних даних, базових принципів їх захисту, вивчення особливостей національних регулятивних підходів окремих держав, які мають розвинене законодавство і багаторічний досвід з питань захисту прав і свобод людини, у тому числі права на захист персональних даних, украї ускладнюється розуміння сучасних проблем національного правового регулювання відносин із захисту персональних даних.

Питання про нові інформаційні технології досі розглядалися переважно з точки зору розвитку комунікацій, електронної торгівлі й вільного обігу інформації. Однак названі події призвели до появи занепокоєння щодо небезпеки для основних прав: свобод людини і громадянина, зокрема права на недоторканність приватного життя. Ще ніколи так гостро не стояло питання можливостей зберігання досє на осіб для різних «потреб» і породжених цим ризиків порушення недоторканності приватного життя, з боку як публічних, так і приватних установ за допомогою комплексного використання новітніх технологій.

Особливої актуальності у цьому світлі, зазначене питання набуло у контексті прийнятого 27 квітня 2016 р. Регламенту (Євросоюз) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних. Положення цього Регламенту спрямовані на гармонізацію захисту основних прав і свобод фізичних осіб, щодо діяльності з переробки і на забезпечення вільного потоку персональних даних між державами-членами ЄС. Відповідно виникла необхідність в подальшій фрагментації і уніфікації законодавства про захист персональних даних у всіх державах Євросоюзу. Регламент значно розширює вже існуючі права фізичної особи як суб'єкта персональних даних та вводить нові, серед яких посилення права доступу до персональних даних, право на мобільність персональних даних, право бути забутих, право знати про випадки незаконного доступу до персональних даних. Нові європейські стандарти захисту персональних даних порушують гостро актуальні питання, вирішенню яких присвячено це дисертаційне дослідження.

Сучасний розвиток інформаційних технологій зумовив набуття цінності такими інформаційними об'єктами, як персональні дані, не лише для їх суб'єктів, але й для інших учасників цивільних правовідносин. Відтак саме персональні дані дедалі частіше стають об'єктом протиправних посягань та, відповідно, потребують правового захисту. Надзвичайної актуальності набирає саме цивільно-правовий захист із урахуванням його превентивно-присікального та відновлювально-компенсаційного спрямування.

Проблемам особливостей правовідносин щодо персональних даних сьогодні присвячено значну кількість публіцистики. Водночас, у цивілістичних наукових дослідженнях це питання розкривається не достатньо. При цьому більшість науковців розглядає проблематику захисту персональних даних у контексті захисту особистих немайнових прав (В. Бобрик, О. Гуменюк, Н. Давидова, Л. Красицька, О. Кулініч, Р. Стефанчук, Н. Устименко, Л. Федюк та ін.) або інформаційних прав (О. Кохановська, А. Кодинець та ін.), і лише незначна кількість – у контексті саме права на персональні дані (О. Дмитренко, І. Романюк).

Наукові підходи до розв'язання проблем із цивільно-правовим захистом баз даних було здійснено у монографічній праці О. О. Хавронюка (2016 р.), де основну увагу акцентовано на визначенні механізмів захисту прав та інтересів, пов'язаних із використанням баз даних авторського права, та на основі права *sui generis*. Водночас проблеми, пов'язані з персональними даними, розглядалися автором лише в контексті порівняльного аналізу із базою даних авторського права.

Проблематиці захисту персональних даних присвячено праці іноземних вчених-юристів, серед яких Свіре П., Граеф І., Лундквіст Б., Слоот Б., Лінскей О. та інші.

Загалом питання комплексного дослідження персональних даних як об'єкту цивільних правовідносин є актуальним, що зумовлює доцільність їх розгляду на рівні дисертації доктора філософії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права на 2013–2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Тему дисертації затверджено вченою радою Хмельницького університету імені Леоніда Юзькова 30 січня 2017 року (протокол № 10) та уточнена 23 жовтня 2019 року (протокол № 2).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі досягнень юридичної науки, вдосконалення законодавства України та практики його застосування визначити загально-правові засади цивільних правовідносин щодо персональних даних та вирішити комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із цивільно-правовими аспектами статичної та динамічної правовідносин щодо персональних даних; розроблення конкретних пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання цивільних відносин, пов'язаних із персональними даними.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі *завдання*:

- з'ясувати правову природу персональних даних;
- сформулювати поняття персональних даних та охарактеризувати їх види;
- охарактеризувати суб'єкта персональних даних і проблеми його встановлення;
- розкрити європейські стандарти правового регулювання цивільних відносин щодо персональних даних;
- визначити поняття, правову природу та види прав суб'єкта персональних даних;
- виявити особливості участі у правовідносинах щодо персональних даних осіб, які їх обробляють;
- з'ясувати підстави виникнення цивільних правовідносин щодо персональних даних;
- визначити підстави, форми та способи захисту прав суб'єкта персональних даних;
- розробити конкретні пропозиції та рекомендації з удосконалення правового регулювання відносин, пов'язаних із персональними даними.

Об'єктом дисертаційного дослідження є цивільні правовідносини, які пов'язані зі здійсненням та захистом персональних даних, та проблеми їх правового регулювання.

Предметом дослідження є цивільні правовідносини щодо персональних даних.

Методи дослідження. З урахуванням комплексного характеру досліджуваної проблематики для виконання поставлених завдань у дисертації були використані спеціальні та загальнонаукові методи дослідження, а саме: спостереження, теоретичного і практичного моделювання, формально-логічного узагальнення правових явищ. Використовувалися також традиційні методи: діалектичний метод пізнання суспільних, у тому числі правових явищ, формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий та історичний. Дисертаційне дослідження, а також використані у ньому наукові методи пізнання

ґрунтуються на діалектичному сприйнятті правової дійсності. Достовірність результатів дослідження забезпечується методологічним плюралізмом. Зроблені висновки і пропозиції ґрунтуються на вимогах формальної логіки з урахуванням визначеності, несуперечності, послідовності та обґрунтованості у рамках понятійного апарату правової науки. За допомогою логіко-семантичного методу сформульовано та поглиблено понятійний апарат, використовуваний у дослідженні. Історико-правовий метод дозволив проаналізувати розвиток законодавства у частині, що стосується правового регулювання відносин, пов'язаних із персональними даними, у динаміці, виявити основні етапи та тенденції розвитку законодавства у цій частині (підрозділи 1.1, 3.1). Метод моделювання та метафізичний метод дали можливість запропонувати нові конструкції статей, що стосуються правового регулювання відносин, пов'язаних із персональними даними (підрозділи 1.2, 2.3). Діалектичний метод пізнання було використано для визначення взаємозв'язків між особистими немайновими правами та правами, пов'язаними із персональними даними (підрозділи 1.1, 2.1). За допомогою порівняльно-правового методу було проаналізовано законодавство зарубіжних держав у частині, що стосується правового регулювання відносин, пов'язаних із персональними даними, визначено загальні тенденції розвитку відповідних положень, сформульовано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України (підрозділи 1.3, 2.2).

Методи тлумачення законодавства та аналізу широко використано у другому та третьому розділах дисертації. Вибір та подальше використання зазначених методів має комбінований характер залежно від вирішення конкретних завдань дослідження.

Нормативно-правовою основою роботи стали положення Конституції України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про захист персональних даних», та інші нормативно-правові акти України, а також нормативно-правові акти європейських країн та ЄС із питань, пов'язаних із персональними даними.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають узагальнення практики застосування чинного законодавства України, практики ЄСПЧ, матеріали та публікації у вітчизняних та зарубіжних періодичних виданнях щодо цивільних правовідносин, пов'язаних із персональними даними.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним дослідженням персональних даних як об'єкта цивільних правовідносин. За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що виносяться на захист, зокрема:

вперше:

1) визначено *поняття персональних даних* як відомостей або сукупності відомостей, що безпосередньо чи опосередковано стосуються фізичної особи, незалежно від її громадянства, постійного місця проживання чи іншого правового зв'язку з державою, яка є їх носієм, та дозволяють

«прямо» або «опосередковано» її ідентифікувати за умови, що такі відомості було оброблено шляхом збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення знеособлення, знищення, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем;

2) доповнено перелік *ознак персональних даних* вказівкою на момент, з якого відомості про особу набувають правового режиму персональних даних. Такий момент пов'язаний із початком обробки персональних даних шляхом збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі із використанням інформаційних (автоматизованих) систем;

3) запропоновано поділ цивільних правовідносин щодо персональних даних за їх правовою природою на такі види: 1) абсолютні відносини між суб'єктом персональних даних (управомочена особа) та усіма іншими особами (зобов'язані не порушувати права суб'єкта персональних даних) щодо охорони персональних даних; 2) абсолютні відносини між володільцем, розпорядником персональних даних та третіми особами в розумінні Закону України «Про захист персональних даних» (управомочені особи) та усіма іншими, крім суб'єкта персональних даних (зобов'язані особи) щодо забезпечення захисту персональних даних; 3) відносні відносини між суб'єктом персональних даних з одного боку, і володільцем, розпорядником персональних даних та третіми особами – з іншого боку, котрі виникають з приводу обробки персональних даних; 4) відносні відносини володільця, розпорядника персональних даних та третіх осіб між собою, які виникають з приводу обробки персональних даних. При цьому треті та четверті види відносин можуть мати як самостійний характер, так і бути додатковими щодо основних;

4) з'ясовано правову природу права на мобільність персональних даних шляхом встановлення співвідношення з іншими суб'єктивними цивільними правами, а також зміст та межі його здійснення. Зроблено висновок про те, що за змістом право на мобільність найбільш дотичне до права на доступ до своїх персональних даних;

5) обґрунтовано доцільність наділення суб'єкта персональних даних правом на забуття. Запропоновано критерії при встановленні балансу між колідуючими правами та правом на забуття;

б) запропоновано проект статті 302¹ Цивільного кодексу України, якою віднесено право фізичної особи на персональні дані до її особистих немайнових прав;

удосконалено:

7) позицію щодо суб'єкта персональних даних. Обґрунтовано доцільність поширення законодавства про захист персональних даних на відносини щодо обробки відомостей про померлу особу («посттанативні права»). Запропоновано доповнити Закон України «Про захист персональних

даних» статтею 4¹;

8) поняття «згода суб'єкта персональних даних». Запропоновано згоду суб'єкта персональних даних розуміти як прояв можливості вільно визначати свою поведінку в сфері особистого життя, яка спрямована уповноважити володільця персональних даних на їх подальшу обробку та забезпечує контроль суб'єкта персональних даних за їх обробкою;

9) позицію щодо розуміння поняття «вмотивована вимога» для здійснення захисту прав на персональні дані. Запропоновано віднести до підстав для визнання вимоги вмотивованою такі обставини: 1) для зміни персональних даних – доведення того, що персональні дані суб'єкта (їх частина) є недостовірними; 2) для знищення персональних даних – встановлення одного з таких фактів: а) закінчення строку зберігання даних, визначеного згодою суб'єкта персональних даних на обробку цих даних або законом; б) припинення правовідносин між суб'єктом персональних даних та володільцем чи розпорядником, якщо інше не передбачено законом; в) видання відповідного припису Уповноваженого або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого; г) набрання законної сили рішенням суду щодо видалення або знищення персональних даних; д) зібрання персональних даних з порушенням вимог законодавства про захист персональних даних; 3) для заперечення проти обробки персональних даних – доведення незаконності обробки персональних даних суб'єкта (їх частини);

дістали подальшого розвитку:

10) вчення про суб'єкт персональних даних. Виокремлено ознаки володільця персональних даних: 1) власна правосуб'єктність; 2) можливість діяти самостійно чи разом з іншими суб'єктами; 3) можливість визначати мету та інші умови обробки персональних даних;

11) положення про європейські стандарти захисту права на персональні дані. Зроблено висновок про те, що Закон України «Про захист персональних даних» є по факту імплементацією стандартів Директиви 95/46/ЄС. Обґрунтовано необхідність приведення змісту Закону України «Про захист персональних даних» у відповідність до Загального регламенту про захист даних Європейського Парламенту та Ради, який застосовується з 25 травня 2018 р.;

12) позиція щодо правової природи договору між володільцем і розпорядником персональних даних. Обґрунтовано цивільно-правову природу такого договору, якщо його сторони не виступають суб'єктами владних повноважень;

13) теоретичні та нормативні позиції щодо підстав для обробки персональних даних. Зроблено висновок про те, що згода суб'єкта персональних даних відрізняється від інших підстав обробки персональних даних тим, що інші підстави обробки обтяжені додатковою умовою – «тестом на необхідність»;

14) положення про форми захисту прав суб'єкта персональних даних.

Виділено такі особливості форм захисту таких прав: 1) пріоритетне значення надається самозахисту; 2) на володільців, розпорядників та третіх осіб покладено обов'язок забезпечити захист персональних даних, зокрема нести ризик випадкових втрати або знищення, незаконної обробки персональних даних; 3) суб'єкт персональних даних вправі пред'явити вмотивовану вимогу до володільця, розпорядника з вимогою припинити порушення своїх прав;

15) вчення про способи захисту цивільних прав та інтересів. Зроблено висновок про те, що основними спеціальними способами захисту права на персональні дані є вимоги про: припинення обробки персональних даних, зміну персональних даних, знищення персональних даних. При цьому, такі вимоги можуть бути реалізовані як в юрисдикційній, так і неюрисдикційній формах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення, висновки і пропозиції проведеного дослідження, викладені автором, можуть бути використані у:

– *науково-дослідній роботі* – як основа для подальшого поглибленого теоретичного вивчення персональних даних як об'єкта цивільних правовідносин;

– *правотворчості* – для вдосконалення чинного цивільного законодавства, яке регулює питання у сфері персональних даних як об'єкта цивільних правовідносин;

– *навчальному процесі* – під час викладання та підготовки методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Цивільне право України».

Наукові концепції, висновки та пропозиції дисертаційної роботи використано при підготовці лекцій та навчально-методичних матеріалів у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (*Акт про реалізацію результатів наукових досліджень від 20 травня 2020 року – Додаток Б*).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням автора. Висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана й обговорена на кафедрі цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Окремі висновки та узагальнення дослідження висвітлювалися дисертантом на таких наукових заходах: Всеукраїнській науково-практичній конференції «*Інформаційні технології у судочинстві*» (2017 року, м. Одеса), Міжнародному науково-практичному круглому столі «*Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС*» (2017 року, м. Єреван), Міжнародній науково-практичній конференції «*Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства*» (2017 року, м. Київ), Міжнародній науково-практичній конференції «*Шістнадцяті осінні юридичні читання*» (2017 року, м. Хмельницький), Всеукраїнській науково-практичній конференції «*Актуальні проблеми інтелектуального,*

інформаційного та ІТ права» (2017 року, м. Львів), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» (2018 року, м. Харків), Науково-практичній конференції «Проблеми цивільного права та процесу, присвячена світлій пам'яті Пушкіна О.А» (2018 року, м. Харків), Науково-практичній конференції «Запорізька міська громадська організація «Істина» (2018, м. Запоріжжя); Міжнародній науково-практичній конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (2017 року, м. Хмельницький).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення у 19 публікаціях, а саме: шість у наукових виданнях України, визначених фаховими з юридичних наук; дві у наукових періодичних виданнях інших держав; а також у десяти збірниках тез матеріалів науково-практичних конференцій та монографії, присвяченій темі дисертаційного дослідження.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Белова Ю.Д. Право на мобільність як новий стандарт захисту персональних даних в ЕС. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. №2. С. 56-61.

2. Белова Ю.Д. Стандарти захисту права на персональні дані відповідно до Директиви 95/46/ЕС. *Часопис «Університетські наукові записки» Хмельницького університету управління та права*. 2017. № 3 (63). С. 130-139.

3. Белова Ю.Д. Умови дійсності згоди на обробку персональних даних. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С.14-18.

4. Белова Ю.Д. Поняття та зміст прав суб'єкта персональних даних. *Науково-практичний журнал «Соціологія права»*. 2017. № 3-4. С. 13-21.

5. Белова Ю.Д. Підстави захисту прав суб'єкта персональних даних. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. 2018. №8. С.74-78.

6. Белова Ю.Д. Система спеціальних цивільно-правових способів захисту права на персональні дані. *Юридичний журнал «Право України»*. 2019. Вип. 1. С. 314-327.

7. Белова Ю.Д. Защита прав субъекта персональных данных. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. №4. С.24-39.

8. Белова Ю.Д. Згода та інші підстави виникнення цивільних правовідносин щодо персональних даних. *Юридичний вісник*. 2020. №3. С.348-355.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Белова Ю.Д. *Цивільні правовідносини щодо персональних даних: Монографія*. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2019. 192 с.

10. Белова Ю.Д. Право на мобільність персональних даних. *Інформаційні технології у судочинстві: зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф.*,

яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу . Одеса: Фенікс, 2017. С. 89-92.

11. Белова Ю.Д. Стандарти захисту права на персональні дані відповідно до Директиви 95/46/ЄС: теоретико-адаптаційні аспекти. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС*: матеріали міжнар. наук.-практ. столу. Єреван: Видавництво Eurasian Social Science Assjciation, 2017. С.16-18.

12. Белова Ю.Д. Стандарти захисту права на персональні дані відповідно до практики ЄСПЛ. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства*: зб. наук. праць Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: ВД Дакор, 2017. С. 86-89.

13. Белова Ю.Д. Участь розпорядника у відносинах щодо персональних даних. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання»: (у 2-х част). Частина перша. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С. 101-102.

14. Белова Ю.Д. Право суб'єкта персональних даних на забуття. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного та ІТ права*: зб. матеріалів Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів: Юрид. ф –т Львів. нац. ун –ту ім. І. Франка, 2017. С. 76- 79.

15. Белова Ю.Д. Сучасні підходи до розуміння категорії персональних даних. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: в 2-х томах. Том 2. К.:, 2018. С. 15-16.

16. Белова Ю.Д. Сучасні підходи до класифікації персональних даних. *Проблеми цивільного права та процесу, присвячена світлій пам'яті Пушкіна О.А.*: матеріали науково-практичної конференції. Харків. 2018. С. 311-314.

17. Белова Ю.Д. Персональні дані як об'єкт спадкових правовідноси. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина». 2018. С. 25-28.

18. Белова Ю.Д. Порушення прав суб'єкта персональних даних як підстава їх захисту. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання»: (у 2-х част). Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 8-11.

19. Белова Ю. Д. Правова природа персональних даних. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 51-54.

Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертація написана грамотною українською мовою, стиль викладення матеріалу відповідає прийнятому в науковій літературі.

Відповідність дисертації науковій спеціальності. Дисертаційна робота Белової Юлії Дмитрівни на тему «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» відповідає галузі знань 08 Право спеціальності 081 Право.

Рекомендація дисертації до захисту. Дисертаційна робота Белової Юлії Дмитрівни є першим в Україні комплексним дослідженням цивільних правовідносин щодо персональних даних. Водночас дисертації притаманні окремі спірні моменти. Щодо неї може бути висловлено окремі недоліки, які, однак, не впливають на якість розкриття теми роботи та загальну позитивну оцінку.

Дисертація Белової Юлії Дмитрівни на тему «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167, та може бути рекомендована до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 Право.

УХВАЛЕНО:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертаційного дослідження Белової Юлії Дмитрівни на тему «Цивільні правовідносини щодо персональних даних», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право у галузі знань 08 Право.

2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Белової Юлії Дмитрівни на тему «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» відповідає спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167.

3. Рекомендувати дисертацію Белової Юлії Дмитрівни на тему «Цивільні правовідносини щодо персональних даних» до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 Право.

Професорсько-викладацький склад кафедри цивільного права та процесу, кафедри міжнародного та європейського права, запрошені науково-педагогічні працівники з правом голосу, проголосували одногосно:

«за» – 16; «проти» – немає; «утримались» – немає.

Головуюча на засіданні:

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного та
європейського права Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова

Олена ЧЕРНЯК

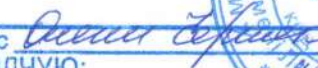
Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
т.в.о. ректора Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова

Олег ОМЕЛЬЧУК

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

Галина АНІКІНА

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова